

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw

Schoen, P.

Citation

Schoen, P. (2016, October 6). *Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/43452>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/43452>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/43452> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Schoen, P.

Title: Tussen hamer en aambeeld. Edelsmeden in Friesland tijdens de Gouden Eeuw

Issue Date: 2016-10-06

8 De meesterproef

8.1 Inleiding

De eisen van de meesterproef voor de edelsmeden in de Nederlanden werden aan het begin van de vroegmoderne tijd in de *Ordonnantie van 1502* geformuleerd. Eerder in deze studie is betoogd dat deze regeling in Friesland geen formele rechtskracht bezat. Het beroep had in de eerste vier decennia van de zestiende eeuw in Friesland dan ook geen beschermde status. De edelsmeden van Leeuwarden kregen in die periode steeds meer te maken met een toeloop van niet-gekwalficeerde ambachtslieden. In hun strijd tegen deze concurrenten richtte het ambacht zich in 1544 tot het Hof van Friesland met het verzoek de eisen voor een meesterproef te omschrijven.¹ Het Hof stond de hoofdstedelijke edelsmeden vervolgens een octrooi toe, nadat het zich in verschillende ‘goede steden’ van een soortgelijke regeling op de hoogte had gesteld.² Met deze meesterproef kreeg de beroepsgroep in principe een instrument in handen waarmee het de toestroom van concurrenten kon reguleren. De beoordeling van de proef was aanvankelijk namelijk een zaak van het ambacht zelf. Sommige historici zijn van mening dat deze proef werd gebruikt om de toetreding tot de gilden te bemoeilijken.³

De edelsmeden in de Friese steden eisten na 1602 dat de overheid zou optreden tegen de ambachtslieden op het platteland. In de *Landsordonnantie* was sprake van een verplichte proef in de steden; voor edelsmeden die buiten een gildeverband opereerden gold deze verplichting niet. In de ogen van de gilden was dit een onverteerbare rechtsongelijkheid. Zij beweerden dat deze wantoestand een belangrijk risico voor de inwoners van het gewest inhield, omdat zij de kans liepen bedot te worden. De edelsmeden in de dorpen zouden over gebrekkige vakkennis beschikken en het door hen geleverde zilver van inferieure kwaliteit zou een bedreiging voor het muntsysteem vormen. Kortom, ook de overheid had er alle belang bij deze uitwas tegen te gaan. Was deze voortdurende klaagzang vooral ronkende retoriek van een protectionistisch ingestelde beroepsgroep? In dit hoofdstuk draait

¹ Uit dit verzoek blijkt eens te meer dat de *Ordonnantie van 1502* voor Friesland niet in al zijn aspecten van kracht was. Waarom zouden de eisen van een meesterproef nog geformuleerd moeten worden als de edelsmeden al volgens die regels werkten?

² *Chbk*, III, 57-58. In 1602 refereert het edelsmedengilde van Leeuwarden aan de eisen van de meesterproef zoals die in 1544 waren vastgesteld en niet aan de *Ordonnantie van 1502*. Zie HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57, f. 15.

³ Tump, *Ambachtelijk geschoold*, 98.

het om een aantal aspecten van de Friese meesterproef. De volgende vragen komen aan de orde: waren de Friese edelsmedengilden in de Gouden Eeuw in staat hun oude gebruiken rond de meesterproef overeind te houden en op welke wijze trachtte de beroepsorganisatie de economische belangen van zijn leden te beschermen?

8.2 De eisen en kosten van de meesterproef

De meesterproef bestond in Friesland na 1544 uit het maken van een gouden ring met een edelsteen, het snijden van een klein zegel en het vervaardigen van een zilveren kroes of beker. Deze eisen weken enigszins af van de *Ordonnantie van 1502*. In Holland en Zeeland vereiste de proef volgens artikel xxx het maken van ‘een stuck wercks van grosseryen, oft eenen gulden rinck met een steen daer innen geset, ofte yet anders daer hy af gekostumeert heeft geweest te wercken, ofte een molen te boetsen [...]’. Uit het Friese examen blijkt dat de deelnemer aan de proef, ook wel proevenier of proeving genoemd, de verschillende onderdelen van het ambacht diende te beheersen, zoals het werken met goud en edelstenen, het graveren en het drijven van zilver. Deze verschillende vaardigheden kwamen later ook weer terug in de *Landsordonnantie van 1602*. Artikel xvi was zelfs een letterlijke kopie van de exameneisen uit 1544. Uit deze eisen blijkt dat zowel artistieke als ambachtelijke vaardigheden werden getoetst. De beoordeling van dit vakmanschap werd door de landsoverheid in eerste instantie in handen van het ambacht zelf gelegd. De keurmeester en de twee oudsten van het gilde bepaalden de kwaliteit van de proefstukken. In 1602 beperkte de Friese overheid de macht van de gilden door de proef voortaan te laten beoordelen door de twee oudste leden in het bijzijn van een afgevaardigde uit het stadsbestuur. Dit past binnen het proces van een toenemende overheidscontrole op het ambacht zoals die eerder in deze studie is gesignaleerd. Ook zijn er sterke aanwijzingen dat het stadsbestuur een duidelijke mening had over de kwaliteit die van de proefstukken verwacht mocht worden. Een deelnemer aan de proef was nog geen volleerd meester en beschikte nog niet over uitgebreide ervaring. Het was dan ook niet verwonderlijk dat hij fouten maakte. Het stadsbestuur was van mening dat dergelijk falen niet automatisch mocht leiden tot afwijzing van de kandidaat.

Deelname aan de meesterproef was een investering in de toekomst en een aspirant-lid betaalde dan ook een aanzienlijk bedrag voor toegang tot de lokale arbeidsmarkt. De *Ordonnantie van 1502* stelde in artikel xxviii:

Item, soo wat Meester een natuырlycken Soen heeft, die sal hy oock 't voors, Ambacht mogen laten leren, betaelende daer vooren twee oncen silvers, ende wil hy Meester worden, soo sal hy moeten geven tot behoef van de Neeringe een half pont groote munte voors., behoudelyck waer 't dat hy 't Ambacht geleert hadde buyten der Stadt, ende hy Meester woude worde, soo soude hy moeten geven vier oncen silvers [...].⁴

4 Chbk II, 218-223.

De *Ordonnantie van 1529* bevatte geen voorschriften met betrekking tot de kosten van de meesterproef. In de *Ordonnantie van Schenck van Toutenburgh* (1530) worden ze wel genoemd. Artikel iv is een letterlijke kopie van de tekst uit de *Ordonnantie van 1502*: ‘zoe wat geselle meester vanden ambochte zall willen worden dat de zelve sal moeten betaelen acht onchen goet siluers ende indien hij d’ ambacht bynnen den voorschr stadt Leeuwarden geleert heeft vier onchen silvers tot proffyt van neeringhen’.⁵ De Hollandse edelsmedengilden vroegen aan jongens van buiten de stad ook altijd hogere bedragen dan voor poorters en zonen van meesters.⁶

Toen het Hof van Friesland in 1544 de voorwaarden voor de meesterproef vaststelde, hield het ook rekening met de beperkte financiële mogelijkheden van de kandidaat. Indien die niet over voldoende middelen beschikte om het benodigde zilver en de andere materialen te bekostigen, kwamen die voor rekening van het gilde. Als tegenprestatie mocht het gilde het fatsoen van het object opstrijken. Startende edelsmeden sloten soms een lening af met hun meester of aanstaande collega’s om aan de proef te kunnen deelnemen. Op 2 oktober 1610 liet Dirck Jacobs de Valck (Voet nr. 551) een dergelijke schuldbekentenis registreren.⁷ Cornelis Cornelis Roos (Voet nr. 384) leende De Valck 200 carolusguldens ‘omme ende te verhoeden ende vervangen den onkosten vande proeve ende den neringe van het goldtsmidts ambacht’.

Wanneer de kandidaat voor de proef was geslaagd, diende hij intredegeld te betalen. Ook dit bedrag was weer afhankelijk van zijn maatschappelijke achtergrond en ook in dit geval was er voordeel voor de zonen van de gildeleden. De toevoeging aan het gildereglement van Leeuwarden uit 1603 bepaalde in artikel 9 dat ‘een goudtsmits gesel dien hier het meester stuck gemaectt hebbende sijn wercken voor goet opgenomen ende voor meester aengenomen wordt sal betalen in gelde negen golde guldens. Die hier binnen Leeuwarden niet geleert heeft, ende hier binnen geleert hebbende ses golde gul[dens] ende een meester soen drie golde gul[dens]’.⁸ Hoewel het reglement van Bolsward (1608) niets ten aanzien van de kosten van de meesterproef regelde, blijkt uit de inschrijving van Jan Sjoerds (Voet nr. 31) in 1609 dat hij het bedrag van 9 carolusguldens betaalde.

De gilden pasten de voorwaarden rond de meesterproef gedurende de Gouden Eeuw geregeld aan. Tijdens de bijeenkomst van het Bolswarder gilde op 4 april 1627 werd bepaald dat een leerling wiens proef geheel of ten dele was afgekeurd, een amende of boete moest betalen die in de gildekist werd gestort. Het was aan de olderman en keurmeesters om de hoogte van het geleverde fatsoen te bepalen. Op 4 april 1649 kwamen de gildeleden van Bolsward overeen dat een leerling die een

⁵ HCL, inv.nr. 126, f. 342-342v.

⁶ Tump, *Ambachtelijk geschoold*, 81; Slokker, *Ruggengraat*, 76 en Remmerswaal, *Duurzame alliantie*, 96-97. De Munck, ‘From brotherhood community to civil society? Apprentices between guild, household and the freedom of contract in early modern Antwerp’, 8. De auteur signaleert in Antwerpen dat het lidmaatschap voor zonen gaandeweg op dat van niet-familieleden ging lijken.

⁷ HCL, gg 6, f. 156v-157.

⁸ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56.

proef wilde doen een ducaat moest betalen aan de meester in wiens huis hij de proef ging afleggen. In 1712 werden de bedragen opnieuw vastgesteld. De proef zou in het huis van de oudste keurmeester plaatsvinden, die voor zijn diensten 5 carolusguldens zou ontvangen. De proeving diende eenzelfde bedrag aan de olderman te betalen. Slaagde de kandidaat uiteindelijk niet, dan zou hij pas na een jaar opnieuw aan de meesterproef mogen deelnemen. Hierin school wel een mogelijkheid om de intrede van nieuwe leden tijdelijk tegen te houden.

De kosten van de meesterproef stegen in de zeventiende eeuw voortdurend. Dat gold voor de zonen van gildebroeders net zo goed als voor buitenstaanders.⁹ Het lijkt een logische maatregel in een tijd van neergaande conjunctuur, zoals die zich in het laatste decennium van de zeventiende eeuw en in de eerste tien jaar van de achttiende eeuw voordeed. Op deze wijze was de proef voor het gilde een instrument waarmee het potentiële toetreders kon weren. Stijging van de kosten van de proef vond ook in Haarlem en Rotterdam plaats.¹⁰ In de Friese hoofdstad zien we een vergelijkbare ontwikkeling, maar daar betaalden proevingen altijd hogere bedragen dan in Bolsward.

TABEL VIII.1 KOSTEN VAN DE MEESTERPROEF IN BOLSWARD (1609-1749)

Posten	1609	1649	1712	1749
Policiemeesters/olderman			5	5
Keurmeesters				10
Policiebode				
Dienstmaagd				
Armen				
Vertering tijdens het aanvragen van de proef				10
Vertering tijdens het beoordelen van de proef				25
Onkosten winkel		5	5	10
Ten bate van het Gilde	9	25	25	30/35/40 ¹¹
Totalen	9 cg	30 cg	35 cg	90/95/100 cg

Bron: GAB inv.nr. 837b; inv.nr. 837c en 841.

⁹ De Munck, 'From brotherhood community to civil society? Apprentices between guild, household and the freedom of contract in early modern Antwerp', 6. Deze ontwikkeling vond ook in Antwerpen plaats.

¹⁰ Tump, *Ambachtelijk geschoold*. 100.

¹¹ Het bedrag voor respectievelijk een gildemeesters zoon, een burgerzoon en een vreemdeling.

TABEL VIII.II KOSTEN VAN DE MEESTERPROEF IN LEEUWARDEN (1603-1756)

Posten	1603	1682	1694	1756
Policiemeesters/olderman		18	24	24
Keurmeesters			24	24
Policiebode		2	2,5	5
Dienstmaagd			2,5	
Armen		6		
Vertering tijdens het aanvragen van de proef			47	
Vertering tijdens het beoordelen van de proef			85	80
Onkosten winkel				
Ten bate van het Gilde		30	45/65/85	
Totalen	3/6/9 gg	56 gg = 78 cg	230/250/270 cg	133 cg

Bron: HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56.

Het beschermen van de belangen van de eigen burgers bleek duidelijk in 1682 toen het bedrag voor het afleggen van de meesterproef voor lieden die het vak buiten een gilde hadden geleerd op 56 goudguldens werd vastgesteld.¹² Mogelijk was dit een reactie op het economisch beleid van het college van Gedeputeerde Staten uit 1681, dat de ruimte schiep te mogen werken zonder gildedwang.

De tabellen VIII.I en VIII.II tonen aan hoe de kosten voor de meesterproef opliepen. Het is moeilijk een scherpe vergelijking tussen de beide steden te maken, omdat voor Bolsward minder gegevens beschikbaar zijn dan voor Leeuwarden. Duidelijk is wel dat het afleggen van de meesterproef in Leeuwarden altijd duurder was dan in Bolsward. De kostenstijging verliep in Leeuwarden ook sneller. De barrière die het Leeuwarder gilde in 1694 opwierp, past in het beeld dat eerder van de economische omstandigheden in dit tijdvak is geschetst. In een tijd van neergaande conjunctuur was de neiging nieuwkomers te weren sterker.

Eenmaal lid van het gilde betaalden de edelsmeden in Bolsward jaarlijks 30 stuivers lidmaatschapsgeld en in 1749 was dat tot 50 stuivers gestegen. Maar er bestond voor eigen broeders en buitenleden ook de mogelijkheid voor 8 stuivers gebruik te maken van het recht alleen goud en zilver te laten keuren. Jarich Jarichs (Voet nr. 778) uit Joure maakte in 1616 van deze mogelijkheid gebruik. Ook later waren er buitenleden die hun werk in Bolsward lieten keuren zonder lid van het gilde te zijn. De contribuant had geen recht om over gildezaken mee te praten. In de praktijk was het niet langer noodzakelijk lid van het gilde te zijn om het beroep te mogen uitoefenen. Daarmee gaf de beroepsorganisatie feitelijk zijn monopolie prijs. In 1749 werd deze mogelijkheid opnieuw in het reglement opgenomen.

¹² HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57, f. 17.

Op verschillende manieren hebben nieuwkomers getracht onder de eisen van de proef uit te komen. Voorbeelden van dit ontwijkende gedrag ben ik in de Bolswarder tekstbronnen niet tegengekomen. In Leeuwarden gebeurde het vooral voorafgaand aan het opstellen van het nieuwe gildereglement in 1600. Maar ook na dat moment probeerde een enkeling het beroep 'onbevoegd' uit te oefenen. Aan de hand van onderstaande voorbeelden wordt duidelijk gemaakt hoe het Leeuwarder gilde op deze poging tot ontduiking van de regels reageerde en hoe het stadsbestuur zich in deze kwesties opstelde.

8.2.1 *De casus Meynert Eylerts (1589)*

In 1589 had Meynert Eylerts (Voet nr. 373) een winkel geopend, hoewel het gilde zijn stukken had afgekeurd.¹³ Hendrick Koops (Voet nr. 367), op dat moment behalve keurmeester-generaal ook keurmeester van het Leeuwarder gilde, beklaagde zich bij de Provinciale Raden over het Leeuwarder stadsbestuur, dat in zijn ogen onterecht toestemming had verleend voor het 'openen van het venster'. Koops refereerde in zijn brief aan de Ordonnantie van stadhouder Schenck van Toutenburgh (1530), aan de uitspraak van het Hof van Friesland (1531) en het octrooi dat het in 1544 aan het gilde van Leeuwarden had verleend. Die wetten stonden hiërarchisch gezien boven beslissingen van een stadsbestuur, aldus de keurmeester-generaal. Een eerder proces dat met succes en om dezelfde reden door de edelsmeden van Franeker tegen ene Tiaerdt (mogelijk Voet nr. 159) voor het Hof van Friesland was gevoerd, bood in dit geval jurisprudentie. Koops eiste daarom dat het stadsbestuur Meynert Eylerts zou 'afhouden van het excercitie van het goltsmits ambachte [...], het rijoeel bij hem uijtgestelt in te nemen, ende het venster op te sluijten.'¹⁴

Het stadsbestuur was niet van plan deze wens uit te voeren en had daar een goede reden voor. Kort tevoren waren tijdens een andere meesterproef ook stukken afgekeurd. Maar deze 'jongmr. [was] onlangs oock met gracie toegelaeten'. Het stadsbestuur kon Eylerts dus moeilijk weigeren wat eerder door het gilde aan een ander wel was toegestaan. Het werk van de proeveling was dan misschien deels afgekeurd, maar dat gebeurde tijdens een proef wel vaker. Meynert Eylerts werd in deze kwestie bijgestaan door de politieke zwaargewicht Rombartus van Uylenburgh.¹⁵ Bovendien maakte Eylert Meynerts, de vader van de betrokkene, deel uit van het stadsbestuur. Uit hoofdstuk 3 is al gebleken dat het Leeuwarder stadsbestuur in de zaak van het edelsmedengilde tegen de handelaren in zilver, in het na-deel van het ambacht besliste. Het lijkt er sterk op dat het stadsbestuur ook in dit geval het protectionistische gedrag van het gilde binnen de perken probeerde te houden.

¹³ Visscher, *Merken*¹, 19; Zie HCL, inv.nr. 126, f. 345-346v.

¹⁴ Visscher noemde dit feit in de biografieën van beide heren, maar gaf niet aan waarom Meynert Eylerts zich uiteindelijk toch als meester kon vestigen.

¹⁵ De vader van Saskia van Uylenburgh die met Rembrandt van Rijn trouwde en de man die vlak voor de moord op Willem van Oranje in 1584 met de leider van de Opstand dineerde.

Het was dus mogelijk in de hoofdstad werkzaam te zijn zonder volledig aan de eisen van de proef voldaan te hebben. De speelruimte die het stadsbestuur op deze manier creëerde was voor het gilde onverteerbaar. Het slotboek van de rekeningen toont de moeite en de kosten die de Leeuwarder broeders zich in het eerste decennium van de zeventiende eeuw getroostten om deze ongediplomeerde concurrenten buiten de deur te houden.¹⁶ Een ander voorbeeld van een dergelijke actie kwam tijdens de gildebijeenkomst van 2 december 1605 aan de orde. Keurmeester Jetse Payes (Voet nr. 547) wilde toen met zijn collega's overleg over 'hoemet best solde anlegghen omt arbeijden van Jan Geerts'. Deze goudwerker onttrok zich aan de gilderegels. Op 5 december 1605 sommeerde het gilde Jan Geerts Gorp (Voet nr. 548) en Meynert Caspers (Voet nr. 374) voor de politiemeesters te verschijnen. Beide heren traden uiteindelijk tot het gilde toe. Caspers verliet na enige jaren de stad.¹⁷

8.2.2 De casus Claes Wopkes (1606)

Het Leeuwarder edelsmedengilde vergaderde op 13 december 1606 andermaal over illegale praktijken. Ditmaal ging het om de Bolswarder Claes Wopkes (Voet nr. 17).¹⁸ Het gilde vroeg zich af of de wachtmeester zijn 'vornoys' niet zou moeten 'ofsmytten'. Dit geval maakt duidelijk dat rond 1600 edelsmeden vanuit Bolsward naar Leeuwarden trokken.¹⁹ We zagen in hoofdstuk 7 al dat in het eerste decennium van de zeventiende eeuw de edelsmedengilden in Leeuwarden, Bolsward en Sneek hun reglementen vernieuwden of opstelden. Ongetwijfeld werd dit mede ingegeven door een praktijk waarin het mogelijk was om in een stad te werken zonder dat het ambacht hiertegen iets kon ondernemen. Met de invoering van de *Landsordonnantie* verloren de steden na 1602 bovendien nog eens extra economische speelruimte aan het platteland. Reden genoeg voor het Leeuwarder gilde om in actie te komen tegen dit soort 'pendelaars'. Het gilde besloot een verordening in de gilderol op te nemen waardoor leden die buiten de stad verkeerden, niet langer konden profiteren van de voordelen van het gilde.²⁰ In Bolsward reageerde het edelsmedengilde op een soortgelijke wijze. De gildebroeders besloten in 1610 –

¹⁶ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65.

¹⁷ Resolutiën Staten-Generaal Nieuwe Reeks I, 622. nr. 424, d.d. 14 april 1612. Generaal-muntmeester Van Nispen verklaart dat zijn collega's en hij geen inzage hadden gekregen in de boekhouding van de Wisselbank te Amsterdam. Ze hadden verklaringen van kooplieden ingewonnen die ooit edelmetaal aan de Wisselbank verkochten, maar de meeste van hen waren niet bereid hun verklaring te herhalen. Meynert Caspers, voorheen ijzersnijder van Friesland en nu als muntmeester van Oostfriesland werkzaam, was niet meer bereikbaar. Zie ook Van Dillen, *Bronnen*, II, no. 609.

¹⁸ Behalve Claes Wopkes worden ook Lucas Cock (Voet nr. 13) in 1610 en Holle Sjoerds (Voet nr. 29) in 1606 genoemd 'te Leeuwarden', hoewel ze als meesters uit Bolsward op Insculpatieplaat III zijn geregistreerd. Tot de ingebruikname van het gildebord in 1623 is er duidelijk sprake van een soort schemertijd waar het de registratie van meesters betreft.

¹⁹ Dit soort verhuizingen beperkte zich niet tot Bolsward en Leeuwarden. We zien rond 1600 vaker meesters verhuizen. Sytse Tiaerds (Voet nr. 23) die achtereenvolgens in Harlingen (1593), Stavoren (1595) en Bolsward werkte, is daar een mooi voorbeeld van. Een ander voorbeeld is Jan Doedes (Voet nr. 623) die in 1600 vanuit Bolsward naar Sneek vertrok.

²⁰ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57.

overigens zonder daarbij de olderman te betrekken – dat leden die de stad verlieten opnieuw de meesterproef zouden moeten afleggen als zij tijdens hun absentie geen contributie betaalden.²¹

8.2.3 *De casus Willem Wilkes (1607)*

Op 25 april 1607 kreeg Gerls Wopkes, de weduwe van Gerlof Rycx (Voet nr. 375) een aanzegging om voor het edelsmedengilde te verschijnen. De broeders hadden vernomen dat haar knecht Willem Wilkes (Voet nr. 383) werk maakte onder het meestersteken van haar overleden echtgenoot. Het gilde eiste nu dat Wilkes zijn meestersstukken zou maken. Gerls beloofde dat haar knecht daar meteen mee zou beginnen. Op 3 mei 1607 vroeg Wilkes waar hij zijn proef kon doen en vier dagen later kwamen alle betrokkenen op het raadhuis bijeen om een officieel document op te stellen. Het voltallige gilde kwam eind mei 1607 weer samen toen Gerls Wopkes een bedrag van 40 guldens kwam brengen. Dit was de prijs voor ‘de grote graetie gunste [...] die haer ende haer kynderen ende haer man vant gilde was gheschiet’.²² Blijkbaar kon hij tot het gilde toetreden zonder volledig aan de eisen van de proef te hebben voldaan. Een zekere willekeur kan het Leeuwarder gilde trouwens niet worden ontzegd, want waar het zich in het ene geval ruimhartig opstelde, weigerde het in andere gevallen botweg een verzoek tot gratie. Toen ene Tietse Ottes aangaf ‘dat hij het ambacht vant goldsmiden begeerde te doen ende als meijster selfs te exerseren sonder proefstukken te maecken’, kreeg hij nul op rekest.²³

Deze gevallen tonen aan dat het Leeuwarder gilde in de eerste jaren na het van kracht worden van haar gilderol en de afkondiging van de *Landsordonnantie*, moeite deed om onbevoegden te weren. Het heeft er alle schijn van dat enige gewinning aan de nieuwe, strengere regelgeving nodig was. En aangezien sommige illegalen onder de regels uit trachten te komen, paste het gilde binnen drie jaar het reglement zodanig aan dat deze concurrentie verder bemoeilijkt werd. Ook in Sneek zijn er sterke aanwijzingen dat van bepaalde edelsmeden het meestersteken op de gewestelijke insculpatieplaat is genoteerd voordat zij hun meesterproef volbrachten.

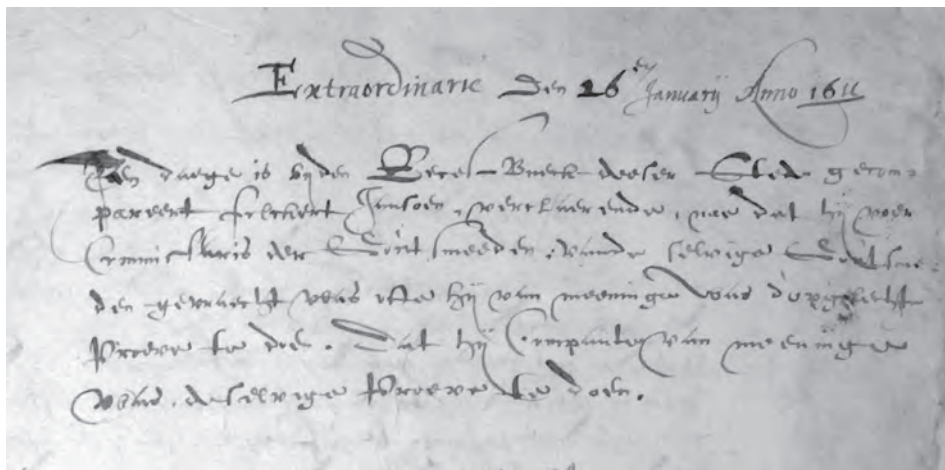
Het meestersteken van Folkert Jans Pluymioen (Voet nr. 619) is op Insculpatieplaat III afgeslagen in combinatie met het jaartal ‘1599’ en de ‘S’ voor Sneek. Pluymioen werkte echter tot 1611 in Workum.²⁴ Bij terugkomst in Sneek werd hij verplicht alsnog zijn proef doen. Ook andere edelsmeden, die soms over jarenlan-

²¹ GAB, inv.nr. 841, d.d. 26 april 1610.

²² HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65. In het rekeningenboek is sprake van een akte waarin de voorwaarden zijn opgenomen waaronder Willem Wilkes werd aangenomen. Deze akte, die in de gildekist werd bewaard, is niet overgeleverd. Gerls Wopkes lag trouwens nog even dwars toen zij geen wijn wilde schenken tijdens de proefmaaltijd. Het gilde kwam op 16 juni 1607 speciaal bijeen om over die weigering te vergaderen.

²³ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 65. Mogelijk is hij de vader van Jasper Tietjes. Zie 7.8.1.

²⁴ Tresoar, ORA Hennaarderadeel, inv.nr. 43, f. 310, d.d. 31 augustus 1603.

Afb. 20 Folckert Jans Pluymioen (Voet nr. 619) laat in 1611 in het recesboek van Sneek registreren dat hij alsnog bereid is de meesterproef af te leggen.

ge ervaring beschikten, ontkwamen later niet aan deze verplichting. Hidsert Jans Lauswolt (Voet 278/640) had ruim 16 jaar in Heerenveen gewerkt voordat hij naar Sneek vertrok. Op 5 mei 1682 slaagde hij alsnog voor zijn proef.

8.2.4 De casus Jacob Doedes (1744)

Uit het voorgaande blijkt dat naast het burgerschap het afleggen van de meesterproef een voorwaarde was voor de toetreding tot een gilde. Maar bood een geslaagde meesterproef in principe toegang tot alle gilden in Friesland? Van Ruyven beschrijft de kwestie Jacob Doedes (Voet nr. 61/256) en diens weigering zich aan de Harlinger gildevoorschriften te onderwerpen toen hij in 1744 vanuit Bolsward overkwam.²⁵ Deze kwestie is interessant in verband met Doedes' interpretatie van het begrip 'gilde'.²⁶ Het probleem was ontstaan toen het Harlinger edelsmeden-gilde Doedes kwalijk nam dat hij zich in hun stad als edelsmid en kashouder had gevestigd zonder dat hij bewijs van zijn meesterschap had overgeleverd. Het gilde had de nieuwkomer verzocht zich in het gildeboek te laten registreren indien hij over een dergelijk bewijs beschikte. Maar Doedes had dit geweigerd en was zelfs niet bereid geweest met de officieren van het gilde over de kwestie in gesprek te gaan. Het gildebestuur kon dit niet over zijn kant laten gaan, want Jacob Doedes overtrad niet alleen de *Landsordonnantie*, maar ook een 'langdurig gebruik'.

De nieuwkomer verdedigde zich door te stellen dat hij reeds in Bolsward de meesterproef had volbracht en dat hij in die stad ook zijn financiële verplichtingen jegens het gilde had voldaan. Daarmee meende hij in Friesland voortaan tot elk edelsmedengilde toelaatbaar te zijn. Deze redenering kwam erop neer dat er zoiets

²⁵ Van Ruyven, 'Harlinger goud-en zilversmeden', 175.

²⁶ GAH, inv.nr. 828.

zou bestaan als een gilde op gewestelijk niveau. De Harlinger officieren ontkenden het bestaan van een dergelijke constructie. Zij meenden dat de *Landsordonnantie* de mogelijkheid had geschapen om gilden in de steden op te zetten zodat de keurmeester-generaal uit die organisaties een keurmeester kon kiezen.²⁷ De Harlingers interpreteerden de wet wel op een manier die hun het beste uitkwam, want in werkelijkheid had de *Landsordonnantie* immers ook de mogelijkheid gecreëerd buiten de steden – waar geen gilden bestonden – zilver te keuren. Aan die ‘misstand’ was in 1695 een einde gekomen. De argumentatie voor deze wetswijziging was dat dorpen als Heerenveen en Makkum dit recht was ontnomen, omdat daar ‘sodanige goud- en silversmeeden noijt bij eenig gilde tot meesters sijn aangenomen’. Daaruit volgde, volgens de Harlingers, dat er geen sprake kon zijn van een ‘gilde over de geheele Provincie’. Doedes moest in deze kwestie uiteindelijk bakzeil halen.

8.3 De beoordeling

Over de precieze gang van zaken tijdens de meesterproef in Bolsward in de Gouden Eeuw zijn niet veel details bekend, maar de inschrijving van Jan Sjoerds (Voet nr. 31) laat zien dat olderman en stadsrekenmeester Rombertus Thoma, keurmeester Meye Poppes (Voet nr. 19) en ‘oldste’ keurmeester Heercke Heerckes (Voet nr. 15) zijn proefstukken beoordeelden. Behalve de leden van het gilde was er dus ook een lid van het stadsbestuur aanwezig. In 1749 stelde het gilde een nieuw reglement op waardoor er meer details over de omstandigheden tijdens de proef bekend zijn.²⁸ Artikel VIII bepaalde dat de proevenier zijn werkstukken op de winkel van de oudste gildemeester moest laten maken. Die ontving 10 carolusguldens voor het ongemak. Als deze gildebroeder de proef niet wilde begeleiden, zou na een stemming een ander worden aangewezen. De examinerator leende de kandidaat zijn gereedschap, maar mocht geen inhoudelijke hulp bieden. Deed hij dit wel en werd hij betrapt, dan kostte hem dat 25 carolusguldens. Alle leden van het gilde waren verplicht om de twee of drie dagen te controleren of alle stukken eigenhandig werden gemaakt. Als de proefstukken klaar waren, zou de proevenier verplicht zijn de gildemeesters daarvan op de hoogte te stellen. Die zouden dan tijdens de eerstvolgende gildevergadering het stadsbestuur verzoeken een commissaris aan te wijzen, die samen met de twee oudsten, de proefstukken zouden beoordelen ‘sonder partijdigheid’.²⁹ Alle gildeleden mochten advies uitbrengen, maar de twee oudsten en de commissaris velden het finale oordeel. Artikel XII voorzag in de omstandigheid dat een examen ‘onvoldoende’ was. In dat geval moesten de twee oudsten ‘de

²⁷ Een interessante eigentijdse omschrijving van de reden waarom na 1602 edelsmedengilden zijn opgericht.

²⁸ GAB, inv.nr. 837c.

²⁹ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57 ongef. Artikel 60. In 1749 bepaalde het Leeuwarder edelsmedengilde dat de meesterproef voortaan niet meer beoordeeld mocht worden door familieleden, dat wil zeggen door een vader of grootvader.

klaare gebreeken en fouten van stuk tot stuk aantoonen en als dan die stukken plat slaan of schenden en die proef afkeuren'. De proevenier zou pas na een jaar opnieuw examen mogen doen.

Dit uitstel na afkeuring bood het gilde de mogelijkheid toetreding van nieuwe leden te traineren. Dit kon van pas komen als uitbreiding van het gilde op een bepaald moment ongewenst was. In Bolsward kwam ik geen voorbeelden van bewust traineren tegen. Wel kwam het voor dat een kandidaat tijdens de proef moest afhaken. In 1731 overkwam dit Rein Sjoerds in de werkplaats van Egbartus Teeklenburg (Voet nr. 59). Door een 'merkelijk voorval' was hij niet in staat geweest zijn werk te voltooien. De kandidaat was ziek geworden, maar ondertussen waren er wel kosten gemaakt. Het gilde kwam met de vader van Rein Sjoerds overeen dat die kosten vergoed zouden worden. De broeders overhandigden hiervoor een kwitantie en het 'gemaakte corpus [...] het welke van 't voren met het stadswapen ware getekent'.³⁰

De proefstukken die het meesterschap hadden opgeleverd, vertegenwoordigden een sterke emotionele waarde en zullen vermoedelijk niet snel in de smeltkroes zijn beland. Een aantal proefstukken heeft de tand des tijds doorstaan, maar ook in de tekstbronnen komen we ze tegen. Tussen het zilverwerk van Fonger Foppes Inthema (Voet nr. 44) bevond zich na zijn dood in 1665 'een bedreven band van w: Inthiema proef stuck'.³¹ Toen in 1675 ten behoeve van Meie Epkes Enga (Voet nr. 53) het bezit van zijn overleden vader Epke Meies Enga (Voet nr. 48) werd geïnventariseerd, noteerde de klerk '1 silveren corpus ofte proefstuck'.³² In de winkel van de Frans Lous Machet (Voet nr. 55) beoordeelde Pieter Horrius (Voet nr. 54) in 1716 'twee stucken rand en regil van de proef'.³³

8.4 De proefmaaltijd

De jaarlijkse maaltijd was één van de gebruiken waarmee de leden van het gilde de onderlinge band konden versterken. Gezamenlijk eten en drinken was een manier om de leden betrokken te houden.³⁴ De maaltijd gaf echter regelmatig aanleiding tot problemen. In 1522 verbood het stadsbestuur van Amsterdam zelfs het aloude

³⁰ GAB, inv.nr. 841. Hiermee stond het gilde borg voor de intrinsieke waarde van het werkstuk. Het valt op dat er geen jaarletter in afgeslagen werd. Deze constatering kan van belang zijn bij de identificatie van proefstukken die sporadisch in de handel opduiken. Dit soort stukken is meestal slechts voorzien van een meesterteken. Eerder werd al stilgestaan bij werkstukken met een bijzondere keurencombinatie of het ontbreken van bepaalde keuren. Dit bovenstaande geval laat zien hoe een dergelijke bijzondere wijze van keuring soms te verklaren valt.

³¹ Tresoor, ORA Bolsward, inv.nr. 140, f. 34.

³² Tresoor, ORA Bolsward, inv.nr. 144, ongef. 14.

³³ Tresoor, ORA Bolsward, inv.nr. 125, f. 395-396v. Zie HCL y 72, f. 84-92v. In deze sterfhuisinventaris van Nicolaes Mensma (Voet nr. 425) komt een 'proefbandt' voor. Zie ook HCL, y 37, f. 454 voor 'twee oirisers met een proefbandt seven lood' in de boedel van Eelcke Wynties (Voet nr. 399).

³⁴ Slokker, *Ruggengraat*, 144.

gebruik.³⁵ Na de religieuze omwenteling in 1580 was de maaltijd één van de weinige rituelen die nog aan de sociale cohesie van het gilde bijdroeg. Hoewel de Leeuwarder gildebroeders in 1606 aan het nut van gezamenlijk eten twijfelden, bleek na een stemming dat de meerderheid van de leden toch voor continuering voelde.³⁶ Tijdens deze feestelijke bijeenkomsten werd over het algemeen stevig ingenomen. Naast de kosten voor juridische bijstand, vormden de uitgaven aan bier, wijn en spiritualiën en versnaperingen jaarlijks dan ook de grootste uitgavenpost. Over het belang van de jaarlijkse maaltijd konden leden zo hun bedenkingen hebben, maar over het nut van de proefmaaltijd kon geen twijfel bestaan. Deze feestelijke ceremonie vond plaats als de kandidaat voor zijn proef was geslaagd. Toch is ook over de proefmaaltijd veel te doen geweest, omdat het gilde juist deze bijeenkomst gebruikte om nieuwe leden te weigeren. Hieronder wil ik aan de hand van een aantal casussen laten zien hoe de gilden in Leeuwarden en Bolsward op verschillende wijzen met dit gebruik omgingen.

8.4.1 *De casus Amelius Jans (1592)*

Amelius Jans (Voet nr. 371) liet op 6 december 1592 noteren dat hij vanwege zijn penibele financiële situatie nog niet in staat was een proefmaaltijd te organiseren.³⁷ Hij beloofde zijn beroep daarom niet te zullen uitoefenen tot het moment dat hij aan deze verplichting had voldaan. Aangezien het meesterteken van Amelius Jans al in 1588 op Insculpatieplaat III werd geregistreerd, mogen we aannemen dat het gilde hem al gedurende vier jaar oogluikend het werken had toegestaan. Kennelijk was nu aan deze uitzonderingstoestand een eind gekomen. Het ging de edelsmid financieel bepaald niet voor de wind. In 1590 diende voor het Leeuwarder gerecht een zaak tussen Aelcke Keers, weduwe van Lenert Tijssen, en Heyltien Pieters, de vrouw van Amelius Jans.³⁸ De kwestie draaide om een uitstaande schuld van 298 carolusguldens. Amelius Jans had ten overstaan van de procureur-generaal beloofd de helft van de schuld te voldoen en zijn schoonvader zou daarvoor borg staan. Een deel was betaald, maar nu eisten zijn crediteuren het resterende bedrag op. Uiteindelijk werd Heyltien Pieters gelast de helft van 168 carolusguldens te betalen. Dit was niet de enige tegenvaller voor Amelius Jans. Op 20 september 1591 gelastte het Leeuwarder gerecht de edelsmid en zijn vrouw om een zilveren 'kaijsel' aan Joeske Jan Ames te retourneren. Jans had in 1589 als crediteur een zaak tegen ene Siue Thijs aangespannen waarin hij op betaling aandrong.³⁹ De betaling zou in Amsterdam geschieden. Deze financiële kwesties verklaren mogelijk waarom Amelius, vier jaar nadat hij meester was geworden, nog steeds niet bij machte was

³⁵ Van Eeghen, Toelichting op website van het stadsarchief Amsterdam *Archief van de gilden*, 4.

³⁶ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56.

³⁷ HCL, I 1214, f. 91. Visscher vermeldt deze passage in haar biografische schets van Amelius Jans niet, maar in *Merken*² is de passage letterlijk overgenomen. De context is hierdoor onduidelijk. Aan deze verklaring ging echter een andere zaak vooraf die duidelijk maakt hoe precair de financiële situatie van de edelsmid was.

³⁸ HCL, O 6, f. 217v-218v.

³⁹ HCL, O 6, f. 113-114v.

aan de verplichting van het organiseren van de proefmaaltijd te voldoen.

Ook de uit Haarlem afkomstige Claes Thomas (Voet nr. 376) ondervond de druk van het Leeuwarder gilde om een proefmaaltijd te houden. Het Leeuwarder stadsbestuur greep echter in. Nadrukkelijk werd 'bij de raadt [...] geresolveert met meeste stemmen dat Claes Tomas goldsmet sal worden aangesecht hem te zijn bij d' raadt deser stede geinterdiceerd en verhoeden enege maaltijt aan den goldtsmeden deser stede te geven als uut cracht van eenege verbintnisse een welcke die goldtsmeden onder elce ander hebben gemackt en onderteijckent, dat bij arbitrale straf'. Claes Thomas was in 1596 als burger ingeschreven.⁴⁰ Het lijkt op het eerste gezicht vreemd dat iemand die de proef reeds had volbracht, alsnog een maaltijd zou moeten geven. Het getuigt van politieke moed van het stadsbestuur in te grijpen als het gilde de eis van een proefmaaltijd inzette als obstructiemiddel.

8.4.2 *De casus Alger Hotses (1601)*

De commotie rond de proefmaaltijd van Alger Hotses toonde andermaal de wil van het Leeuwarder stadsbestuur misbruik van gilderituelen aan te pakken. In dit geval beschikte de magistraat over een effectief pressiemiddel: de goedkeuring van de nieuwe gilderol. Op 29 december 1599 waren de artikelen 'bij provisie' door de raad goedgekeurd.⁴¹ De gildebrief werd officieel vastgesteld op 2 februari 1600.⁴² In oktober 1601 verordonneerde de raad: 'dat nijemant van 't goltsmidtsgilde zijn ofte in 't selve begeeren te wesen, gehouden sal sijn andere maaltijt te geven als expresselijck & verhaalt is in de nije ordonantie van het voorschr gilde bij de raadt gearresterdt'.⁴³ Dat betekende volgens artikel V: '[...] die selve 't mr. stuck gemaeckt hebbende en int gilde aengenoemen sijnde sal niemant meer gehouden weesen over den proefmaeltijt te beroepen als den voorschr. heeren policiemrs, ceurmrs & twee oltsten sampt hen respect. huijsvrouwen'.⁴⁴ Voor de proefmaaltijd werd in het vervolg dus een selecte groep en niet meer het voltallige gilde uitgenodigd. Begin november 1601 werd bij meerderheid van stemmen bepaald dat: 'de raad hem Alger Hotses tegens den gedachten aenspraeck sal defenderen. Belastende den olderman coermeisters en gemene gildebroeders van 't voorschr goldtsmedtsgilde te sulen Alger Hotses laeten ongemoijet'.⁴⁵

Oude gildetradities moesten wijken voor 'moderne' opvattingen over uitoefening van het ambacht.⁴⁶ Aan het begin van de zeventiende eeuw nam het Leeuwar-

⁴⁰ Dit is de vader van Augustinus Clasen Verbeeck (Voet nr. 620). Zie ook Voet, *Haarlemsche goud- en zilvermeden*, 91. Zie ook GAS, OAS, inv.nr. 73, f. 76. Op 6 maart 1521 werd een Claes Thomas Verbeeck, 'goltsmit' als burger van Sneek ingeschreven. Zijn meesterteken zal op Insculpatieplaat 1 staan.

⁴¹ HCL, M 1, f. 63.

⁴² HCL, M 1, f. 66.

⁴³ HCL, M 1, f. 155.

⁴⁴ HCL, inv.nr. 127, f. 538-541; HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 57, f. 15 (kopie uit 1682).

⁴⁵ HCL, M 1, f. 158v. Zijn vader, de schepen Hotse Algers, verliet tijdens de behandeling van dit agendapunt de vergaderzaal.

⁴⁶ Lemmens en Bogaers, *Nijmeegs zilver*, 9. De auteurs zien in Nijmegen ook voorbeelden van problemen

der stadsbestuur vaker beslissingen die een inbreuk maakten op de gang van zaken binnen het gilde. De bereidheid over dit soort zaken te procederen, maakt duidelijk hoezeer de gildebroeders wilden vasthouden aan hun tradities. Het ambacht kon met behulp van deze rituelen minder draagkrachtige concurrenten buiten de deur te houden. Opvallend is de rol die de vaders van proeveningen speelden. Hun lidmaatschap van de Leeuwarder raad droeg bij aan beslissingen die voor het gilde nadelig uitpakten.

In Leeuwarden bleef de proefmaaltijd onderwerp van discussie. De kosten werden in 1682 in een nadere bepaling beperkt. Een succesvolle kandidaat zou voortaan de kosten van een kleine maaltijd moeten betalen waarvoor de keurmeester, de twee oudsten van het gilde en de politiemeesters werden uitgenodigd.⁴⁷ Van de echtgenoten is geen sprake meer.⁴⁸ Ondanks deze beperking maakte de raad zich in 1694 zorgen over de voortdurende stijging van de kosten van de proefmaaltijd. Uit de motivatie blijkt hoe erover gedacht werd. Volgens de raad was deze ontwikkeling 'gesprooten uit een quade gewoonte, en ingevoerd tot weringe van eerlicke doch onbegoedigde personen'.⁴⁹ Ter voorkoming van dit soort 'ongeregeltheden' eiste de raad dat de politiemeesters in het vervolg op de hoogte gesteld zouden worden van een voorgenomen meesterproef. Een ietwat vreemde eis, omdat de politiemeesters tijdens de beoordeling van de proef immers altijd aanwezig moesten zijn. Vijftig jaar later lijkt de grote proefmaaltijd voorgoed verleden tijd. Op 3 december 1748 besloot het gilde als 'in het toekomende een nieuwe meester wordt gemaakt de grote maaltijt niet meer zal worden gehouden en door desen ten enemaal wort vernietigt'. In plaats daarvan diende het nieuwe gildelid 50 carolusguldens aan het gilde te betalen. Daarvan werd 20 carolusguldens gereserveerd voor 'de gesamentlijke broeders genieten tot een vertering, 't welck moet geschieden op de dag dat de proef wordt opgenomen, zonder dat de verteringen groter mogen worden gemaakt of zullen voor eigen rekening zijn'.⁵⁰ Het restant zou gebruikt worden ter aanvulling op de kleine maaltijd.

8.4.3 *De casus Jan Jacobs Munnickhuys (1662)*

Voorbeelden van doelbewust misbruik van de proefmaaltijd om onbemiddelde nieuwkomers te hinderen, kwam ik in de Bolswarder tekstbronnen niet tegen. Maar in 1662 ontstond wel gedoe rond de meesterproef van Jan Jacobs Munnickhuys (Voet nr. 46). Uiteindelijk mondde het zelfs uit in een rechtszaak. Een geluk-

rond de toelating van nieuwe meesters.

⁴⁷ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56, d.d. 9 februari 1682.

⁴⁸ HCL, M 14, f. 226-227. Tijdens de proefmaaltijd in 1684 raakten de gemoederen danig verhit toen marktmeester Wyntje Berends van Asten (Voet nr. 405) de schepen Schellinga beledigde.

⁴⁹ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56, d.d. 31 oktober 1694. In 150 jaar was veel veranderd. In Sneek oordeelde het gerecht in 1541 in een zaak tegen een smid die zonder meesterproef wilde werken in het voordeel van het Sint Eloygilde 'nae luyt dat gildebrieff ende ouder gewoente'. Zie ORA Sneek, inv.nr. 20, f. 305v.

⁵⁰ HCL, 1098 Gilden en Beurzen c.a. te Leeuwarden, 1482-1896, inv.nr. 56.

kige omstandigheid, want de overgeleverde processtukken geven veel informatie over de gang van zaken binnen het Bolswarder edelsmedengilde, zelfs meer dan het gildeboek. Dat vermeldt dat op 20 juni 1663 '[...] na zijn proef stuijcken op 15 juni [...] voor goed op genomen ende betaelt die giltsgerechtigheijt tot viefentwintich karolus gulden [...] hij voor meester ist aengenomen [...]'.⁵¹ De ondertekenaars van het document, Claes Fransen Baardt (Voet nr. 42), Pieter Jansen Poelgeest (Voet nr. 39), Rienk Fransen Baardt (Voet nr. 45) en olderman Claes Clasen Balck sr. ondertekenden voor een halve waarheid. In werkelijkheid was Munnickhuys voor zijn examen gezakt. In de nasleep van deze afwijzing ontstond een conflict tussen de herbergier en Munnickhuys sr. waarbij ook het gilde betrokken raakte.⁵² Hoofdrobspelers in deze zaak waren Dije Sipckes Douma, de uitbater van de herberg het Wapen van Wonseradeel en de kistenmaker Jacob Jansen, de vader van de proeving. De problemen waren ontstaan toen Douma de rekening van de proefmaaltijd aan Jansen had overhandigd. Het bedrag viel in diens ogen hoger uit dan was afgesproken. Dat kwam doordat er veel meer gasten waren aangeschoven dan waren uitgenodigd. De kistenmaker weigerde daarom het bedrag te betalen. Volgens de vrouw van de herbergier hadden de overliden van het edelsmedengilde verklaard dat zij de extra kosten wel voor hun rekening wilden nemen in het geval Jansen zou weigeren te betalen. Maar toen het erop aankwam, was ook het gilde niet akkoord gegaan met de hoogte van de rekening.

Douma en Jansen ruzieden over het aantal genodigden waarvoor betaald moest worden. Er was inderdaad wel een aantal opvallende gasten aangeschoven. Sierck Jaens, de bode van het gilde en diens vrouw waren zeker geen gildebroeders en dat gold ook voor Rienk Baardt (Voet nr. 45), die pas in 1663 voor zijn proef zou sla-gen.⁵³ En ook Tietscke Annes, dochter van Anne Heerckes Jorna (Voet nr. 37), kon moeilijk voor een gildezuster doorgaan. De olderman Diependal en diens vrouw waren niet officieel uitgenodigd en het was ook niet de bedoeling geweest dat de dochters van Jacob Baukes Abbema (Voet nr. 40/80) en Pieter Jansen Poelgeest (Voet nr. 39) zomaar konden aanschuiven. Al met al waren 36 gasten aanwezig geweest. Bovendien had het gilde ter verhoging van de feestvreugde, zonder toestemming van de gastheer, een speelman uit Leeuwarden laten overkomen.⁵⁴ De vrouw van de waard had het gildebestuur nog gewaarschuwd dat het met de verteringen uit de hand liep, maar die hadden geantwoord dat het allemaal wel meeviel en dat zij zonder problemen in staat waren de extra kosten te dragen. In het bijzijn van de keurmeesters Jacob Abbema en Frans Rienks Baardt (Voet nr. 38) had Jansen 'de

⁵¹ GAB, inv.nr. 841. Afgebeeld in *De glans die blijft*, 10.

⁵² Tresoar, ORA Bolsward, inv.nr. 59, f. 103-127.

⁵³ Van Dillen, *Bronnen*, III, no. 525, 276. Een contract uit 1640 tussen de deken en overliden van het Amsterdamse goud- en zilversmedengilde en de knecht van de gilde. De afspraak hield in dat hij alleen het gilde zal dienen en de 'coolbeschoyerye' zal waarnemen.

⁵⁴ Van der Meulen, 'Gildewezen', 26. Hiermee week het edelsmedengilde af van de regels die ooit door de smedengilde waren vastgesteld en die '[...] snaerenspel, piepen, trommen, dansen, item in boeyen [...] droncken langsz de straten lopen [...]']' verbood.

maaltijt [...] aenbesteedet ijder paer voor 40 stuijvers'. De gildebestuurders stelden zich garant voor eventuele bijkomende kosten. Inmiddels was Frans Baardt echter overleden. De stadsbode Lieuwe Magma verklaarde dat de overledene wel de gildeleden met hun echtgenoten had uitgenodigd, maar de andere gasten niet.

De verklaring van Jacob Jansen leverde nieuwe inzichten op. Hij had op 28 juli 1662 de leden van het gilde thuis uitgenodigd waar eerst mondeling en daarna schriftelijk was vastgelegd dat hij de kosten van de maaltijd voor zijn rekening zou nemen. Maar daarmee had hij niet de wijn en het bier bedoeld die tussentijds door de gildeleden in de herbergen soldaat was gemaakt.⁵⁵ Abbema, de buurman van de kistenmaker, had aangeboden zich borg te stellen, maar voor de herbergier was het woord van Jansen voldoende geweest. Claes Baardt (Voet nr. 42) verklaarde dat hij met zijn vader alleen verteringen had genuttigd die met de proef annex waren. Jan Annes Jorna (Voet nr. 43) bevestigde dit relaas. Jacob Jansen merkte op dat de burgemeester hem verzocht had de originele overeenkomst te laten zien zoals die in het gildeboek was opgenomen. Claes Baardt was niet ongenegen geweest om hiervan een kopie te laten maken, maar daarvoor wilde hij eerst toestemming aan zijn gildebroeders vragen.

Nadat Munnickhuys zijn werk had gemaakt, waren de gildebroeders bij Douma uitgenodigd 'om de proeffstucken te visiteren'. In het bijzijn van de olderman was toen geconstateerd dat ze onder de maat waren. Jansen was vervolgens met 'de olderman & gildebroeders [...] geaccordeert & over een [...] gecomen, [dat] sijn [...] soone voor meijster uijt gratie soude aengenomen worden'.⁵⁶ Uit dankbaarheid had Jansen toen toegezegd alles te willen betalen wat het gilde verteerd had en nog zou gaan verteren. Hiermee had hij de verteringen bedoeld die met de proef te maken hadden en niet de eigen drankrekeningen van de keurmeesters. De gildebroeders wezen er fijntjes op dat ze over een akte beschikten die deze afspraak kon staven.⁵⁷ Jansen moest bekennen dat hij inderdaad ondertekend had, omdat het gilde zijn zoon anders niet als meester had willen accepteren. Hij had zich garant gesteld voor een maaltijd voor 28 personen. Uiteindelijk schoven 8 personen extra aan en dat was nooit de bedoeling geweest. Het gerecht bepaalde dat Jacob Jansen de rekening volledig moest voldoen.⁵⁸

8.5 Besluit

Met de meesterproef beschikte het edelsmedengilde in principe over een middel de toetreding tot het ambacht te reguleren. In de eerste helft van de zestiende eeuw was die proef in Friesland nog niet officieel omschreven. Dat gebeurde pas in 1544

⁵⁵ Zie bijlage VIII.

⁵⁶ Het begrip 'gracie' kwamen we eerder in Leeuwarden tegen.

⁵⁷ Deze akte is niet meer in het gildeboek aanwezig.

⁵⁸ Tresoar, ORA Bolsward, inv.nr. 111, f. 309.

op verzoek van het Leeuwarder gilde en was vooral bedoeld om de toeloop van ongekwalificeerde edelsmeden naar de hoofdstad in te dammen. Voortaan zou elke edelsmid die in Leeuwarden wilde werken drie verschillende onderdelen van het ambacht moeten beheersen. Behalve ambachtelijke vaardigheden diende de edelsmid ook te beschikken over de kennis van het samenstellen van de juiste legeringen. Daarin school de ambivalentie van de proef. Op grond van falende esthetische kwaliteiten kon een kandidaat worden afgewezen, maar gebrekkige kennis van legeringen vormde geen beletsel voor toetreding. Een vreemde zaak, want de edelsmedengilden legitimeerden hun bestaan vooral op basis van de metallurgische kennis van hun leden.

Hoewel het voldoen aan de eisen van de proef een voorwaarde voor vestiging in de stad was, toonde het gilde in bepaalde gevallen een sociaal gezicht. Het gilde in Leeuwarden nam leden uit 'gratie' aan, als die bereid waren daarvoor te betalen. Er zijn sterke aanwijzingen dat in de zestiende eeuw edelsmeden op de gewestelijke insculpatieplaten zijn geregistreerd zonder dat zij de meesterproef hadden afgelegd. Na de afkondiging van de *Landsordonnantie* in 1602 gingen de gilden de toelatingsregels strenger hanteren. Edelsmeden die niet over de vereiste papieren beschikten, moesten zelfs nadat ze al geruime tijd als zelfstandig meester werkzaam waren geweest, alsnog de proef afleggen.

Vanaf het moment van het vaststellen van de eisen voor de proef had de overheid oog voor de financiële positie van de proeveling. Een onbemiddelde, talentvolle leerling kon toch aan een meesterproef deelnemen. Het gilde stond dan garant voor de kosten. Het lidmaatschap bood zittende leden voordelen, want zonen en familieleden konden tegen lagere kosten het ambacht leren. De kosten van de meesterproef liepen in de zeventiende eeuw steeds op. Ook die waren voor buitenstaanders hoger dan voor de eigen familieleden. Het gilde kon met de proef de toeloop van nieuwelingen reguleren. Eenzelfde ontwikkeling vond in Holland plaats.

De proefmaaltijd, een aloud gildegebruik, werd ingezet als middel om het ambacht exclusief te houden. Al rond 1600 trad het stadsbestuur van Leeuwarden tegen deze misstand op door met intrekking van de gilderol te dreigen. Tegen het eind van de zeventiende eeuw verzette het stadbestuur zich nog steeds tegen machtsmisbruik met de proefmaaltijd. Het aantal gildeleden dat mocht aanschuiven werd voortaan beperkt tot degenen die tijdens de proef werkzaamheden hadden verricht. In Bolsward ging het er minder formeel aan toe. Een kandidaat die voor de meesterproef zakte, kon door het aanbieden van een copieuze maaltijd door het gilde uit gratie worden aangenomen. De proeveling die over goede relaties met het stadsbestuur beschikte, lijkt duidelijk in het voordeel te zijn geweest.